

Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Kuruluslari Iliskisi ve Sivil Toplum Kuruluslarina Katilim

Sahin, Osman; Akboga, Sema

Published in:
International Journal of Political Science and Urban Studies

DOI:
[10.14782/ipsus.623237](https://doi.org/10.14782/ipsus.623237)

Publication date:
2019

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in ResearchOnline](#)

Citation for published version (Harvard):
Sahin, O & Akboga, S 2019, 'Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Kuruluslari Iliskisi ve Sivil Toplum Kuruluslarina Katilim', *International Journal of Political Science and Urban Studies*, vol. 7, no. 2, pp. 405-427.
<https://doi.org/10.14782/ipsus.623237>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please view our takedown policy at <https://edshare.gcu.ac.uk/id/eprint/5179> for details of how to contact us.

Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Katılım

The Relationship between the State and Civil Society Organizations, and Participation in Civil Society Organizations in Turkey

Osman ŞAHİN*
Sema AKBOĞA**

Öz

Yapılan araştırmalar, sivil toplum kuruluşlarına katılımın demokrasi üstünde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Ancak Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına üyelik düşüktür. Bu çalışma, Türkiye’de devlet ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkinin tarihine ve sivil toplum kuruluşlarına katılımı etkileyen faktörleri inceleyen literatüre dayanarak Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına üyeliğin düşük olmasının nedenlerini araştırmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada, 2015 senesinde Türkiye nüfusunu temsil eden bir örneklem ile gerçekleştirilmiş ulusal bir anket çalışması kullanılmıştır. Yapılan analizler, Türkiye’de kişilerin sivil toplum kuruluşlarını demokrasinin önemli ögesi olarak görmediğine işaret etmiştir. Ayrıca, devletin sivil toplum kuruluşlarını dikkate alması, sivil toplum kuruluşlarının devletten bağımsız hareket etmesi ve vatandaşların çekinmeden sivil kuruluşlarına üye olması gibi konularda katılımcıların büyük bir kısmının olumsuz düşüncelere sahip olduğu bulunmuştur. Bu çalışma, Türkiye’de sivil toplum ve devlet ilişkilerinin problemlili tarihinin kişilerin sivil toplum kuruluşlarına karşı bu olumsuz yargılara sahip olmalarına ve dolayısıyla sivil toplum kuruluşlarına üyelikten kaçınmalarına neden olduğu sonuca varmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, sivil toplum kuruluşlarına katılım, sivil toplum-devlet ilişkileri, demokrasi, ulusal anket

Abstract

Previous research demonstrated that there is a positive relationship between democracy and membership in civil society organizations. Turkey is considered to be a country where membership in civil society organizations is low. Relying on the literature on the factors effecting the participation in civil society organizations and the history of the relationship between civil society organizations and the Turkish state, this article aims to investigate the factors behind low civil society organization membership in Turkey. To this end, this article benefited from a nation-wide survey conducted in 2015.

* Dr. Öğr. Üyesi. Glasgow Caledonian Üniversitesi. School for Business and Society. osman81sahin@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0815-9433

** Dr. Öğr. Üyesi. İstanbul Medipol Üniversitesi. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. semaakboga@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0937-9961

Analysis showed that people in Turkey do not consider strong civil society as an important dimension of democracy. In addition, analysis revealed that a large number of people in Turkey think that: civil society organizations in Turkey are not independent from the state; the state does not see civil society as a partner in policy-making; and people are afraid of being a member of civil society organizations. This article concluded that the problematic history between civil society organizations and the Turkish state is a major reason why people in Turkey hold negative views about civil society organizations, and therefore avoid membership in these organizations.

Keywords: Turkey, participation in civil society organizations, civil society-state relations, democracy, national survey

Giriş

Sivil toplum kuruluşlarına (STK) katılım ve demokrasi arasındaki pozitif ilişki siyaset bilimi ve sosyoloji literatüründe sıklıkla vurgulanmıştır (Diamond, 1994; Putnam, 1995, 2000; Paxton, 2002). Bu görüşe göre STK'lara katılımın yüksek olduğu ülkelerde demokrasinin güçlenmesi ve yerleşik hale gelmesi, STK'lara katılımın düşük olduğu ülkelere göre daha olasıdır. Türkiye ise STK'lara üyeliğin düşük olduğu bir ülkedir (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016). Bu konuda yapılan araştırmalar Türkiye'de STK'lara katılımın düşük olmasının arkasında yatan farklı sebeplere işaret etmiştir (Kalaycıoğlu, 2002; YADA, 2014; Çarkoğlu ve Aytaç, 2016). Ancak, STK'lara katılım ile demokrasi arasındaki sıkı bağ düşünüldüğünde bu konuda daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, bu çalışmada Türkiye'de STK'lara katılımın düşük olmasının Türkiye'ye özgü koşulları ulusal bir anket yardımıyla irdelenecektir.

Sivil toplum literatürü, STK'lara katılımı etkileyen çeşitli faktörler olduğunu göstermiştir. Yaş, cinsiyet, eğitim gibi bireysel özelliklerin (Bekkers, 2005; Ruieter, 2008, Paxton vd., 2007; Bernhard ve Karakoç, 2007; Wallace ve Pichler, 2009) yanında kişilerin yaşadıkları ülkelerin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerinin de kişilerin STK'lara katılımını etkileyen faktörler arasında olduğu (Smith, 1972; Verba vd., 1995; Janoski, 1998; Inglehart ve Baker, 2000; Curtis vd., 2001) saptanmıştır. Bu araştırma ise, Türkiye'de STK-devlet ilişkilerin tarihine dayanarak daha çok ülke özelliklerinin kişilerin STK'lara katılımı üstündeki etkisine odaklanacaktır. Bu araştırmanın ana argümanlarından birisi kişilerin STK'lara üye olmaları için STK'ların demokratik işlevlerine inanmaları gerektiğidir. Bu bağlamda, bu araştırmanın ilk amacı Türkiye'de kişilerin güçlü bir sivil toplumu demokrasi için ne derece önemli gördüğünü ortaya çıkarmaktır. Bu araştırmanın ikinci bir argümanı ise devletin STK'lar üzerinde sıkı kontrolünün ya da STK'ların devletle bağımlı bir ilişkisinin olmasının kişilerin STK'lar ile ilgili olumsuz düşüncelere sahip olmasına ve dolayısıyla STK'lara üye olma konusunda bir isteksizlik yaşamasına yol açabileceğidir. Nitekim kişiler, STK'ların iktidarın kontrolünde olduğunu veya STK'ların hükümeti çekinmeden eleştiremeyeceklerini düşünürse, STK'lara üye olmak için gereken motivasyonları daha düşük olacaktır. Bu bağlamda, bu araştırmanın ikinci amacı, Türkiye'de kişilerin STK'ların devletten ne kadar bağımsız olduğuna ve devlet tarafından ne kadar dikkate alındığına dair algılarını ortaya çıkarmaktır.

Bu çalışma, Türkiye'de STK-devlet ilişkilerinin tarihsel bağlamı içinde, kişilerin demokrasi-sivil toplum ve STK-devlet arasındaki ilişkilere dair algılarını ortaya çıkartarak Türkiye'de STK üyeliğinin düşük olmasının arkasında yatan sebeplerin bir kısmını ortaya çıkarma potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle, literatüre önemli katkıda bulunacaktır. Bu hedef doğrultusunda ve yukarıda ortaya konulan tartışmalar etrafında şekillenen bu araştırma, ilk olarak sivil toplum kavramını, kavramın gelişimini, STK'lar ve demokrasi arasındaki ilişkiyi ve Türkiye'de STK-devlet ilişkisinin tarihini inceleyecektir. İlerleyen bölümlerdeyse bu çalışma ulusal anketin bulgularını özetleyecek ve tartışacaktır.

Araştırma Konusu ve Sorusu

Genel olarak sivil toplum, özel olarak da STK'lar vatandaşlara bir araya gelerek seslerini devlete duyurma imkânı verdiği için devleti bazı politikalar geliştirmeye zorlar ve baskıcı olmaması için teşvik eder. Bu araştırma, vatandaşların STK'lara üye olabilmeleri için STK'ların böyle bir demokratik işlevi olduğuna inanmaları gerektiğini öne sürmektedir. Bir başka deyişle, eğer kişilerin demokrasi tanımlarında STK'lar önemli bir yer tutuyorsa STK'lara üye olma ihtimalleri artacaktır. Buna bağlı olarak ilk araştırma sorusu şu şekildedir:

1. Türkiye'de kişiler için güçlü sivil toplum demokrasi için ne derece önemlidir?

Bu soruyu cevaplamak için katılımcılara demokrasinin vazgeçilmez özellikleri sorulmuştur. Verilen seçenekler arasında sivil toplumun güçlendirilmesi vurgusu yapan katılımcıların örneklem içindeki oranı, Türkiye'de kişilerin güçlü sivil toplumu demokrasi için ne kadar önemli gördüklerini ölçecektir.

Ayrıca bu çalışma Türkiye'deki STK üyeliğinin dinamiklerini anlayabilmek için devletin STK'larla ilişkileri gibi ülke özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini iddia etmektedir. İlerleyen bölümlerde özetleneceği üzere, Türkiye'de devlet, STK'lar üzerinde tarihsel olarak sıkı bir denetim mekanizması kurmuştur. Farklı dönemlerde iktidarın ideolojik pozisyonuna da bağlı olarak bazı STK'lar kapatılmış, üzerlerinde baskı kurulmuş ya da çeşitli cezalara maruz bırakılmışlardır. Bir takım STK'lar devletçe desteklenirken diğerleri bu destekten yoksun bırakılmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de STK'lar devletten bağımsız hareket edememişler ve devleti denetleme ve eleştirme konusunda özgür olamamışlardır. Bu tarihsel süreç, Türkiye'de kişilerin STK'lara üye olmalarında etkili olabilecek STK'lar ile ilgili tutumlarını da şekillendirmiştir. Bu çalışma, devletin STK'lar üstündeki sıkı kontrolünün kişilerin STK'lar ile ilgili olumsuz düşüncelere sahip olmasına ve dolayısıyla STK'lara üye olma konusunda bir isteksizlik yaşamasına yol açabileceğini öne sürmektedir. Zira, STK'ların devletten özerk olmadığı durumlarda, devleti denetleme ya da kişilerin seslerini devlete kolektif olarak duyurma görevlerini icra etmeleri beklenemez. Eğer kişiler, STK'ların iktidar güdümünde olduğunu düşünürlerse ya da STK'ların hükümeti çekinmeden eleştirebileceklerini düşünmezlerse, STK'lara üye olmak için motivasyonları düşük olacaktır. Buna bağlı olarak bu araştırmanın ikinci sorusu şu şekildedir:

2. Türkiye’de kişilere göre STK’lar devletten ne kadar bağımsız hareket edebilmekte ve devlet tarafından ne kadar dikkate alınmaktadır?

Bu soruyu cevaplamak için katılımcılara Türkiye’de kişilerin kimseden çekinmeden STK’lara üye olması, STK’ların iktidardan bağımsız hareket etmesi, STK’ların sonuçlarından çekinmeden hükümet politikalarını eleştirmesi ve iktidarın kanun yaparken STK’ların önerilerini göz önüne alması konusunda sorular sorulmuştur. Katılımcıların bu sorulara verdikleri cevaplar, Türkiye’de kişilerin STK’ların devletten bağımsızlığına ve devlet-STK arasındaki ilişkinin doğasını dair algılarını ölçecektir.

Dünyada Sivil Toplum ve Demokrasi

Sivil toplum, sosyal bilimlerde kullanılan başka birçok kavram gibi tartışmalı bir kavramdır. Bu kavramın kesin bir tanımını yapmak mümkün olmasa da sivil toplumun vatandaşlık olgusuyla, devletin gücünün sınırlandırılmasıyla ve piyasa ekonomisinin ortaya çıkışıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür (Anheier, 2004). Taylor’a (Elliott’tan aktarılan, 2003) göre Batı siyaset teorisinde sivil toplum kavramı, John Locke ve Montesquie’nun başını çektiği iki farklı gelenekten beslenir. Locke yandaşları, daha çok sınırlandırılmış bir hükümet fikri üzerinde dururken, Montesquieu yandaşları, sivil toplumu siyasete angajmanı olan ve hükümeti daha verimli çalışmaya zorlayan bir aktör olarak tanımlar (Elliott, 2003). Hume ve Smith ise sivil toplumu özel mülkiyetin olduğu ve bireylerin kendi özerk kimlikleriyle var olabildiği yeni bir kamusal alan olarak tahayyül ederler (Sullivan, 1999). Öte yandan Hegel, liberal ilkelere yaslanan ve özel mülkiyet vurgusunu öne çıkaran bu sivil toplum kavramsallaştırmasını fazlasıyla bencil bulup yerine piyasa odaklı olmayan bir sivil toplum kavramsallaştırması önermiştir. Hegel, sivil toplum kavramsallaştırmasında kurumsallaşmayı, hukuku ve bireyleri toplumun çıkarları doğrultusunda birleştiren bir devletin varlığını vurgulamıştır (Elliott, 2003).

Hegel’in sivil toplum kavramsallaştırması, Marx ve Gramsci’nin sivil toplumu nasıl ele aldıklarını temelden etkilemiştir. Marx, sivil olanla siyasi olan arasındaki ayrımın bireylere özgürlük alanı açtığı iddiasını reddeder ve sivil toplumun varoluş amacının burjuvanın hakimiyetini güçlendirmek olduğunu savunur (Cohen ve Arato, 1992). Gramsci de Marx’a benzer olarak sivil toplumun, burjuvanın hegemonyasının devamı için toplumun tüm katmanlarının rızasını ürettiğini savunur. Proletarya kendi derneklerini, değerlerini ve kültürel hayatını oluşturarak burjuva hegemonyasıyla mücadele etmek için sivil toplum alanında karşı-hegemonyayı (*counter-hegemony*) inşa etmelidir (Gramsci, 1971). Dolayısıyla Marx’ın aksine, Gramsci sivil toplumun burjuvanın ideolojik hegemonyasını kırmada etkili bir araç olabileceğini düşünür (Elliott, 2003).

Günümüzde ise sivil toplum medenileştirici (Elias, 1994), yurttaş katılımı (Verba v.d., 1995), kamusal alan (Habermas, 1991) ve sosyal sermaye (Coleman, 1990; Putnam, 2000) gibi nosyonlarla da özdeşleştirilir. Anheier’in da (2004) önerdiği üzere farklı kavramsallaştırmalar ve yaklaşımlar sivil toplumun çeşitli yönlerini ve boyutlarını vurgulamışlardır. Ancak, bu kavramsallaştırmaların çoğunluğu birey ve devlet arasında kalan alanda kolektif katılım

vurgusu yapar (İbrahim, 1995). Bu katılım ise genellikle STK'lar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Örneğin, Gellner (1994), sivil toplumu devletin gücünü dengeleyen ve devletin toplumu baskı altına almasını engelleyen kurumlar olarak tanımlamıştır. Birçok sosyal bilimci, sivil toplumu tanımlarken ve özellikle de sivil toplum-demokrasi ilişkisini irdelerken bu örgütsel boyuta, yani STK'lara dikkat çekmişlerdir. Özellikle, 1980'lerden sonra STK'ların hem dünyada hem de Türkiye'deki hızlı gelişiminin (Edwards, 2004) sebeplerinden birisi STK'ların demokratikleşmeye olumlu katkısının olduğunun düşünülmesidir.

1800'lerde Amerika'ya yaptığı gezi sırasında sivil birliklerin Amerikan demokrasisine yaptığı katkıdan etkilenen Tocqueville (Tocqueville, 1988), günümüzde STK-demokrasi konusundaki araştırmalara ilham sağlamıştır. Birçok sosyal bilimci, STK-demokrasi arasındaki bağı destekleyen çalışmalar yapmıştır (de Tocqueville, 1988; Skocpol, 2003; Putnam, 1993, 1995, 2000). Yeni Tocquevilléciler diyebileceğimiz bu gruba göre STK'lar devleti gözetleyen bağımsız bir göz gibi hareket eder ve bütün toplumun iyiliğini gerçekleştirmeyi amaçlar (Kumar, 1993). Bu konuda Putnam'ın (1993, 1995, 2000) araştırmaları önemli yer tutmaktadır. Putnam'a (2000) göre, STK'lar, bireylerin çıkarlarını ifade etmelerine, taleplerini iktidara iletmelerine ve kendilerini iktidarın gücü kötüye kullanımından korumalarına imkan sağlayarak demokrasiye katkı sağlar. STK'lar devletin gücünü nasıl kullandığını denetleyerek devletin gücü kötüye kullanımını engeller (Diamond, 1994). Dahası, farklı görüş ve düşüncelerin örgütlenmesine izin verdikleri için STK'lar, çoğunluğun diktatörlüğüne engel olarak ve devletin kamusal yarar doğrultusunda çalışmasını teşvik ederek demokrasinin sürdürülmesine imkan verirler (Tamir, 1998; Edwards ve Foley, 2001). Örneğin, Paxton (2002) 48 ülkeyi kapsayan araştırmasında bir ülkedeki vatandaşların STK üyeliği ile o ülkedeki demokrasi düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Dodge'ın (2015) New York eyaletinde yaptığı bir çalışma, STK'ların farklı bakış açılarını teşvik etmek ve tartışmak suretiyle katılımcı demokrasiye (*deliberative democracy*) katkıda bulunduğunu göstermiştir. Foa ve Ekiert'in (2017) eski komünist ülkeler üzerine yaptıkları araştırma da güçlü bir sivil toplumun demokrasiye geçişi ve demokrasinin yerleşik hale gelmesini teşvik eden bir unsur olduğunu bulmuştur.

STK'lar aynı zamanda üyelerine işbirliğinin ve kamu yararının önemini kavrama ve siyasi yetiler gibi özellikleri kazandırarak, onları kamusal alanda çeşitli roller için hazırlarlar (Putnam, 2000). Goodhart'ın da (2005) iddia ettiği üzere, STK'larda aktif görev almak bireyler arasındaki dayanışmayı arttırmak suretiyle toplumsal ağlar, değerler ve güven gibi unsurlar üzerinden tanımlanan sosyal sermaye (*social capital*) inşa etmelerine yardımcı olur. Putnam'a göre (1995, 2000) STK'lara katılım yoluyla ortaya çıkan sosyal sermaye, bireylerin ortak hedefler doğrultusunda kolektif bir biçimde hareket etmesini sağlayarak ortak faydayı takip etmelerine olanak verir ve demokratik bir sistemin kökleşmesini destekler.

STK'ların en önemli işlevlerinden birisi de temsili ya da mücadeleci işlevleridir (Edwards ve Foley, 2001). STK'lar ayrıca hoşgörü, ılımlılık ve farklı görüşlere saygı gibi diğer demokratik değerlerin gelişimine de hizmet ederek siyasi kutuplaşmaya engel olurlar (Diamond, 1994). Bu bağlamda Alexander (2006) sivil toplumun farklı sınıf, ırk, din ya da etnik kimlik gruplarını

aynı çatı altında birleştirme gücüne sahip olduğunu iddia eder. Dahası toplumda antidemokratik eğilimler belirlediğinde sivil toplum aktörleri, bu sapmaları STK'lara katılımı teşvik ederek ve kamuoyu oluşturarak bertaraf ederler (Alexander, 2006). Bu bağlamda, Cohen ve Rogers'ın da (1992) belirttiği gibi modern toplumun sorunlarıyla baş etmenin bir yolu da örgütlenme ağlarını daha az kutuplaştırıcı ve daha fazla demokratik-eşitlikçi hale getirmektir.

STK'ların tanımına, demokratik işlevlerine ve devletle ilişkilerine dair olumlu yaklaşıma karşılık daha tedbirli bir tutum içinde olan yaklaşımlar vardır. Öncelikle, her ne kadar STK'ların demokratik işlevlerini yerine getirebilmeleri için devletten bağımsız olmaları gerekse de (Muller, 2006), devletin STK'lara karşı tutumunun STK'ların demokrasiye yapacakları katkının temel belirleyicilerinden biri olduğunun (Berman, 2001) altını çizmek gerekir. Devletin STK'ların gelişimini engelleme ya da kolaylaştırma gücü vardır (Oxhorn, 2007; Baynes, 2002). Dolayısıyla, bir ülkede STK'ların sayısının yüksek olması orda güçlü bir demokrasinin olduğunu anlamına gelmeyebilir. Yukarıda bahsedilen Gramsci'nin sivil toplum ile ilgili tartışmalarının etkisinde olan yaklaşım da STK'ları devlete muhalif yapılardan daha çok devletin gücünün başka bir boyutu olarak görür. Örneğin, Chandhoke (2003) egemen sınıfların sivil toplumda devletin gücünü temsil ederek devleti daha güçlü kılmaya çalışabileceğini iddia eder. Özellikle anti-demokratik bir geçmişe sahip ülkelerde STK'lar, devletin kendi gücünü arttırmak amacıyla oluşturduğu kuruluşlar olabilir (Jensen and Miszlivetz, 2006). Dolayısıyla devlet ve STK'lar arasındaki bu tip ilişkiler, STK'ların demokratik potansiyelini kaybetmesine neden olabilir. Araştırmalar özellikle Ortadoğu ülkelerinde STK'ların devlet tarafından kendi gücünü sürdürmek için kullanıldığını göstermiştir. Örneğin, Hawthorne (2004), Ortadoğu ülkelerinde devlete idari ve finansal olarak bağlı oldukları için STK'ların devletin otoritesini sorgulayacak güce sahip olmadıklarını bulmuştur. Wictorowicz (2000) Ürdünde devletin, STK'ları vatandaşlar üstünde kontrolünü arttırmak için kullandığını göstermiştir.

STK'lara Katılımı Etkileyen Faktörler

STK'lara katılımı etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bunların bazıları kişilerin bireysel özellikleriyle ilgiliyken, bazıları kişilerin yaşadıkları ülkelerin siyasal, ekonomik ve kültürel özellikleriyle ilgilidir. Geçmiş araştırmalara göre eğitim, cinsiyet, gelir ve medeni durum gibi bireysel faktörler, kişilerin STK'lara katılımı üstünde etkilidir (Bekkers, 2005; Ruieter, 2008, Paxton vd., 2007; Bernhard ve Karakoç, 2007, Zak ve Knack, 2001; Brehm ve Rahn, 1997; Shah, 1998). Örneğin, Wallace ve Pichler (2009) toplumsal cinsiyet, yaş, eğitim, mesleki statü (*work status*), mesleki sınıf (*occupational class*) ve yaşanılan yerin kişilerin STK'lara katılımları üstünde etkisi olduğunu göstermiştir. Araştırmalar, ayrıca yaşlı ve eğitim düzeyi yüksek kişilerin STK'lara katılımının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Andersen vd., 2006; Shah, 1998). Okul öncesi eğitim kurumlarında okuyan çocuk sahibi olmanın ve televizyon izlemenin ise STK'lara katılım üstünde olumsuz etkisi vardır (Brehm ve Rahn, 1997). Grillo vd. de (2010) üniversite öğrencisi olmanın, yaşın, gelirin ve eğitimin kişilerin STK'lara katılımında olumlu etkisini ortaya çıkarmıştır. Kişilerin dini inançlarının da STK'lara katılımları üstünde bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Örneğin, Katoliklerle karşılaştırıldığında Protestanların STK'lara katılımı daha yüksektir (Lam, 2006). Ciftci ve Bernick'in (2015) Arap ülkelerinde yaptıkları araştırma ise erkeklerin ve yüksek eğitimlilerin STK'lara katılımlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Ancak kişilerin bireysel özelliklerinin STK'lara katılımları üstündeki etkisini anlayabilmek için bu özelliklerin birey üzerindeki etkisini şekillendiren içinde yaşadıkları ülkelerin özelliklerine de bakmak gerekir (Grillo vd., 2010). Bu özellikler arasında ülkenin ekonomik yapısını (örn: kişi başına düşen milli gelirin o ülkedeki STK'lara katılım üstünde olumlu bir etkisi vardır (Smith, 1972; Curtis vd., 2001)); dini geleneklerini (örn: Protestanlığın yaygın olduğu ülkelerde STK'lara katılım daha yüksektir (Verba vd., 1995; Curtis vd., 2001)); siyasi kurumlarını (liberal ve sosyal demokrasinin hakim olduğu ülkelerde korporatist ülkelere göre STK'lara katılım daha yüksektir (Janoski, 1998; Curtis vd., 2001)); demokrasinin sürekliliği ya da istikrarını (bir ülkedeki istikrarlı demokrasinin STK'lara katılım üstünde olumlu bir etkisi vardır (Inglehart ve Baker, 2000; Curtis vd., 2001)) saymak mümkündür.

Ülke düzeyinde ölçülen değişkenlerin önemine vurgu yapan Van der Meer (2009), bir ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerinin, kişilerin sosyo-ekonomik özellikleri ile STK'lara üye olma eğilimleri arasındaki ilişkinin gücünü azaltabileceğini iddia etmiştir. Örneğin, bir ülkedeki sosyal harcamalar (*social expenditures*) ne kadar yüksekse, eğitim ve gelirin STK'lara katılım üstündeki etkisi o kadar azdır (Van der Meer, 2009). Başka bir deyişle sosyal harcamaların yüksek olduğu ülkelerde eğitim ve gelirin STK'lara katılım üstündeki pozitif etkisi, sosyal harcamaların düşük olduğu ülkelerle karşılaştırıldığında daha zayıftır. Bu nedenle, kişilerin STK'lara katılımına etki eden ülke koşullarını da anlamak önemlidir. Freitag (2016) İsviçre'nin farklı kantonlarını STK'lara katılım açısından karşılaştırdığı araştırmasında halkına daha çok referandum alternatifi sağlayan, hükümetleri azınlıklara ve yabancılara karşı daha kapsayıcı olan ve yerel özerkliğin yüksek olduğu kantonlarda STK'lara katılımın daha yüksek olduğunu göstermiştir. Başka bir araştırma da ülkelerin, devletçilik (*statism*) ve korporatif yapıda olma (*corporateness*) gibi özelliklerinin kişilerin STK'lara katılımları üstünde etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır (Schofer ve Fourcade-Gourinchas, 2001). Buna göre, devletçi olan ülkelerde devletçi olmayan ülkelere göre STK'lara üyelik oranı daha düşüktür. Dahası devletçiliğin özellikle yeni toplumsal hareketlerle ilişkili STK'lara katılım üstünde olumsuz etkisi varken, korporatif yapıda olmanın sendika gibi eski toplumsal hareketlerle ilişkilendirilebilecek STK'lara katılım üstünde olumlu etkisi vardır (Schofer ve Fourcade-Gourinchas, 2001). Aynı araştırma, devletlerin bu özelliklerinin, kişilerin STK'lara katılımını etkileyen bireysel faktörler olan eğitim ve medeni durum gibi değişkenlerden daha önemli olduğunu göstermiştir (Schofer ve Fourcade-Gourinchas, 2001). Bernhard ve Karakoç da (2007) yerleşik demokrasilerde STK'lara katılım oranlarının daha yüksek olduğunu ve totaliter geçmişe sahip olmanın STK'lara katılımı düşürdüğünü ortaya çıkarmıştır. Ekonomik açıdan bakıldığında da araştırmalar, kişilerin gelirleri kontrol edildiğinde bile, bir ülkedeki gelir adaletsizliğinin o ülkede yaşayan kişilerin STK'lara katılım oranını düşürdüğüne işaret etmiştir (Lancee ve Werfhorst, 2012).

Türkiye ile ilgili bu konuda yapılmış çalışmalar, bireysel değişkenlerin Türkiye'deki düşük STK üyeliğini anlamak için önemli olduğunu göstermiştir (TÜSEV, 2011; ŞEBEKE, 2015). Bu çalışma ise Türkiye'deki düşük STK üyeliğini anlayabilmek için devletin STK'lara olan tarihsel tutumunun da **önemli olduğunu iddia etmektedir**. Zira, devlet-STK ilişkilerinin STK'ların aleyhine baskıcı bir şekilde gerçekleştiği ülkelerde STK'ların demokratikleşmeye katkıları sınırlı kalacaktır. Türkiye'de yapılan araştırmalar, toplumun önemli bir kesiminin STK'ların siyasetle sıkı bir ilişki içinde olmalarının doğru olmadığını ve STK'ların devletten bağımsız olması gerektiğini düşündüğünü göstermektedir (YADA, 2014). Dolayısıyla, Türkiye'de kişiler, STK'ların devletten bağımsız olmadığı ya da STK'ların devleti denetleme gücü olmadığı kanıdaysa, bu kişilerin STK'lara katılım motivasyonlarının da düşük kalması beklenebilir. Diğer bir deyişle, bu araştırma, yukarıda bahsi geçen Gramsci geleneğinden gelen ve devletin STK'lar üstünde önemli bir gücü olduğunu öne süren yaklaşımları temel alarak Türkiye'deki devlet-STK ilişkilerinin kişilerin STK üyeliği üstündeki olası etkilerini anlamaya çalışacaktır. Bu nedenle, bu araştırma, ülke özelliklerinin STK üyeliği üstündeki etkisine dair oluşmuş literatüre katkı sağlayacaktır.

Türkiye'de STK-Devlet İlişkileri, STK'ların Etkinliği ve STK'lara Katılım

Türkiye'de STK'lara katılımın neden düşük düzeyde kaldığını anlayabilmek için Türkiye'de STK'ların gelişim tarihini ve bu tarihsel süreçte STK'ların devletle ve çeşitli ideolojilerle ilişkisini ortaya çıkarmak elzemdir. Türkiye'nin halefi olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin gücünün kısıtlanması gibi bir kavram yoktur (Tosun, 2001). Bu siyasi anlayış, devlet-toplum arasında aracı kurumların gelişmemesine neden olmuştur (Mardin, 1969). Bu duruma bağlı olarak lonca teşkilatı, millet sistemi ve tarikatlar gibi sivil topluma benzetebileceğimiz birçok yapı devletle olan organik bağları nedeniyle Batılı anlamda sivil toplum yapılarına dönüşmemişlerdir (Çaha, 2000; Mardin, 2002). Osmanlı'daki bu devlet-sivil toplum ilişkisi sonrasında kurulan Türkiye devletindeki devlet-STK ilişkilerini etkilemiştir. Bazı dönemlerde sivil toplum üzerindeki devlet kontrolü azalsa da STK'lar üzerindeki devlet kontrolünün modern Türkiye'de sivil toplumu tanımlayan temel özelliklerden biri olması bunun önemli bir göstergesidir. Örneğin, 1923 senesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte toplumun sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda radikal reformlarla tanıştığı bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönemde devlet eliti, farklı görüş ve grupların temsil edildiği liberal bir demokrasi anlayışından ziyade aydınlanmış bir elitin toplumun geri kalanı için en iyisi olduğunu düşündüğü politikaları belirlediği ve uygulamaya koyduğu bir yaklaşıma sahipti (Heper, 1991). Nitekim, tüm sivil toplum unsurlarını kontrol altına almak isteyen bir devlet, erken Cumhuriyet dönemine damgasını vurmuştur (Kaplancıl, 2010). Öncelikli olarak laikleşme çabalarına ket vurma potansiyeline sahip tarikatlar 1925 senesinde yasaklanmıştır. Sonraki dönemde devlet, farklı siyasi ve kültürel dernekleri Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) çatısı altında toplamıştır. 1930'larda CHP ile organik bağlantısı olmayan Türk Kadınlar Birliği, Özgür Masonlar Locası ve Öğretmenler Derneği gibi dernekler kapatılmıştır (Zurcher, 2004). 1938'de kanunlaştırılan 3512 no'lu yasa, dernekleşmeyi hükümetin iznine tabi kılmıştır ve hükümete arzu ettiği takdirde dernekleri kapatma gücünü vermiştir.

Demokrat Parti'nin (DP) iktidara geldiği 1950 senesinden önce 1946-50 arasında CHP'nin sivil toplum üzerindeki kontrolünü gevşettiği ve STK sayısının görece arttığı söylenebilir (Şen, 2005). DP iktidarında hayır derneklerinin ve cami yaptırma derneklerinin de sayısı hızla artmış ve ekonomik büyümenin ilk dönemlerde güçlü olmasının etkisiyle burjuva, 1952'de kurulan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) gibi birçok STK'nın kuruluşunda aktif rol almıştır. DP'nin sivil topluma karşı görece liberal tavrı 1954'ten itibaren ekonomik gidişatın krize doğru evrilmesiyle aksi yönde değişmiştir (Şen, 2005) ve anti-komünist bakış açısının da etkisiyle özellikle sol tandanslı sivil toplum devlet baskısına maruz kalmıştır.

Türkiye'de STK'lar için yeni bir dönemi başlatan gelişme 1960 askeri darbesi sonrasında yapılan 1961 Anayasası'dır. Bu anayasa ile birlikte, sendikalar, siyasi partiler ve dernekler için ayrı kanuni düzenlemeler yapılmıştır (Tosun, 2001). Buna bağlı olarak sivil örgütlenmelerin sayısında görülmemiş bir artış yaşanmıştır (Toprak, 1996). Ancak bu dönemde STK'lar arasında ideolojik kutuplaşma başlamış (Tosun, 2001) ve STK'lar sol ve sağ fraksiyonlar ekseninde bölünmüşlerdir (Göle, 1996). Örneğin, 1967 senesinde Türk-İş'ten ayrılan bir takım sendikalar ideolojik skalanın solunda yer alan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuşlardır. Benzer bir durum diğer STK'larda da yaşanmıştır (Göle, 1996). STK'lar. Mart 1971'de ordunun özellikle de solun artan gücünün verdiği endişeyle verdiği muhtıra, devlet ve sivil toplum ilişkilerini yeniden yapılandırmıştır. Birçok gençlik ve memur derneği kapatılmış ve sendikaların ve meslek örgütlerinin toplantılarını yasaklanmıştır (Tosun, 2001). Dahası, devletle aktif bir iş birliği içerisinde olan dernekler istisna olmak kaydıyla, STK'lara yapılan mali yardımlar kesilmiştir. Bu dönem 1980 askeri darbesiyle son bulmuştur.

1980 darbesinin önemli amaçlarından birisi sivil toplumu kontrol altına almaktır (Toprak, 1996). Nitekim askeri cuntanın attığı ilk adımlardan birisi tüm siyasi partileri ve STK'ları kapatmaktır. Buna karşın takip eden yıllarda hem sağ hem sol cemahtan birçok aktör, demokrasinin yeniden tesisi için sivil toplumu bir araç olarak görmüştür (Şen, 2005). Bu bağlamda sivil topluma karşı yapılan 1980 darbesi, ilerleyen yıllarda sivil toplumun öne çıkmasını ve güçlenmesini istemeden de olsa sağlamıştır (Toprak, 1996).

Dahası Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılığın (*interconnectedness*) küresel ölçekte genişlemesini ve hızlanmasını sağlamıştır (Keyman ve Öniş, 2007). Bu durum, Türkiye'de kimlik siyasetinin yükselişine katkıda bulunmuş ve demokratikleşme talepleri toplumsal-sivil aktörler tarafından daha çok dile getirilmiştir (Keyman ve Öniş, 2007). Aynı dönemdeki başka bir gelişme de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) girme çabalarıdır. AB'nin Kopenhag Kriterleri olarak adlandırdığı ve daha demokratik bir devlet yapısını ve azınlıklar ve bireyler için daha fazla özgürlük ve hak öngören talepleri de Türkiye'de sivil toplumun gelişmesini sağlamıştır (Keyman, 2006).

Bunun yansısı, Touraine (1988) ve Inglehart (1977) gibi sosyal bilimcilerin iddia ettiği gibi bu dönemde post-materyal değerler materyal yani ekonomik değerlerle yer değiştirmeye başlamıştır. Eski toplumsal hareketler, sınıf mücadelesi ve işçi hakları üstünden örgütlenmişken,

yeni toplumsal hareketler başka bir grup değer etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Bu değerler bireylerin ekonomik çıkarlarına dair sahip oldukları değerlerden farklı değerler olup daha çok insan hak ve özgürlükleri, toplumsal cinsiyet, çevre, hayvan hakları ve yaşam kalitesine dair sahip oldukları değerlerdir. Bu değerlerin daha önemli hale gelmesi, kişilerin daha çok ekonomik ve ideolojik konulara odaklanmış siyasi partilerden bu değerleri gerçekleştirme konusunda daha etkili olacağı düşünülen STK'lara yönelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de de bu yeni dönemde kadınlar, eşcinseller, ekolojistler ve türbanlı kadın öğrenciler gibi farklı aktörler, kendi ajandalarıyla kamusal alanda var olmaya başlamıştır (Göle, 1994). Benzer olarak, Bayramoğlu da (2001) 1980 sonrası dönemde STK'ların sayısının artışıdaki sebeplerden biri olarak toplumdaki mevcut grupların kültürel ve toplumsal taleplerinin niceliksel ve niteliksel olarak değişime uğramasını göstermiştir. 1980 öncesinde işveren ve işçiler arasındaki sınıfsal çizgi, toplumsal taleplerin temelini oluştururken, darbenin ertesindeki yıllarda bireyler taleplerini Kürt, şehirli veya İslami kimlikleri üzerinden gerçekleştirmeye başlamışlardır (Bayramoğlu, 2001). Bu anlamda devrimci ya da katı ideolojik ajandalara sahip STK'lar yerine, kimlik eksenli STK'ların konsensüs ve çoğulculuk iddiasıyla öne çıktığı bir döneme şahitlik edilmiştir (Göle, 1994).

Türkiye'de son yıllarda STK sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Türkiye'deki STK'ları vakıf ve dernek olarak iki kategoriye ayırdığımızda son 10 yıl içinde her ikisindeki artış dikkat çekicidir. 2008 yılından 2019 yılına kadar (29 Mart 2019 itibarıyla) faal derneklerin sayısı 78.728'den 116.576'ya yükselirken (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2019), vakıfların sayısı 4.439'dan 5.158'e yükselmiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2018). Ancak sayısal artışa rağmen Türkiye'de devlet günümüze kadar STK'ları kontrol etme ve şekillendirme çabasından vazgeçmemiştir (Altan-Olcay ve Icduygu, 2012; Doyle, 2017). Dahası, 2000'li yıllarda da demokrasi ve insan hakları alanlarında faaliyet gösteren STK'ların toplam STK sayısı içindeki oranı (%1,28), sosyal yardım alanında faaliyet gösteren STK'ların oranının (%56,1) çok gerisinde kalmıştır (TÜSEV, 2011: 63). 2002 senesinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara gelmesiyle birlikte, bu partinin ilk senelerinde öncelik olarak belirlediği AB üyeliği hedefi doğrultusunda AB müktesebatına uygun bir şekilde STK'lara dair bir takım özgürlükçü yasal değişiklikler yapılmıştır (Doyle, 2016). Her ne kadar bu yasal değişiklikler, devlet ve STK'lar arasındaki ilişkiye olumlu katkıda bulunmuş olsa da Türkiye'de STK'ların kurulması ve gelişimleri devletin politikalarına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır (Altan-Olcay ve Icduygu, 2012). Örneğin, Doyle (2016) devletin eleştirel tutuma sahip STK'ları çeşitli yöntemlerle baskı altına aldığını iddia etmiştir. Benzer olarak, Altan-Olcay ve Icduygu da (2012) devletin STK'lara sıkça müdahale ettiğini ve STK'ların devlet desteklerine ve otoriterlerine sınırlı ulaşımını olduğunu tartışmıştır.

Dahası AK Parti ile İslami/muhafazakar STK'lar arasındaki yakın ilişki 2000'li yılların sivil topluma ilişkin önemli gelişmelerinden biri olmuştur (Özler ve Sarkissian, 2011; Doyle, 2016; Doyle, 2017; Atalay, 2019). Örneğin, Özler ve Sarkissian (2011) yaptıkları araştırmada AK Parti'nin seküler STK'lar yerine İslami STK'lar ile çalışmayı tercih ettiğini ve partinin kurucularının bir kısmının aynı zamanda bazı İslami STK'ların da kurucuları olduğunu göstermiştir. Başka bir çalışma, mülteci politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında, iktidarın kendi ideolojisine yakın STK'lar ile çalışmayı seçtiği ve seküler STK'ların mültecilere dair politikaların yapımından

dışlandığını iddia etmiştir (Danış ve Nazlı, 2019). Benzer olarak, Doyle (2018) farklı ideolojilere sahip kadın STK'ların temsilcileri ile yaptığı görüşmelere dayandırdığı araştırmasında İslami olmayan kadın STK'ları temsilcilerinin, İslami STK'ların AK Parti tarafından desteklendiğini düşündüğünü ortaya çıkarmıştır. Bir grup başka araştırma da İslami STK'ların belli konulardaki görüşlerini AK Parti'nin ideolojisine uyumlu bir şekilde biçimlendirdiklerini göstermiştir (Sarkissian ve Özler, 2013; Atalay, 2019). Bu bağlamda, AK Parti döneminde de devletin STK'lar üzerindeki kontrolünden vazgeçmediğini ve dahası gerekli gördüğünde STK'ların politikalarını etkilemeyi ve kimi STK'ları engellemeyi bir strateji olarak kullandığını söylemek yanlış olmaz (Danış ve Nazlı, 2019).

Türkiye'de devlet-STK ilişkilerini düzenleyen bir yasal çerçeve olmadığı gibi bu ilişkilerin kurumsallaşmasına katkıda bulunan bağlayıcı olabilecek bir politika belgesi ve yasal çerçeve yoktur (TÜSEV, 2015). Bunun yanında, Türkiye'de STK'ların politika yapım süreçlerine katılımını denetleyen ya da raporlayan herhangi bir kural ve mekanizma tanımlanmamıştır (TÜSEV, 2015). Dolayısıyla, Türkiye'de STK'lar karar alma süreçlerinde eşit ortak olarak kabul edilmedikleri gibi karar alma süreçlerine ancak kamu kurumlarının daveti neticesinde sadece fikrine danışılan aktörler olarak katılabilmektedirler (TÜSEV, 2015). Bu bağlamda günümüzde de devlet-STK ilişkilerinde baskın eğilimin, yasal bir çerçeveden ziyade keyfiyet olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu durum STK'ların politika yapma ve karar alma süreçlerine katılımını düşürmektedir. Örneğin, 2011 yılında STK'ların sadece %16,1'i herhangi bir politika oluşturma sürecine katılmıştır. Benzer olarak, aynı yıl içinde STK'ların %70,5'i bakanlık düzeyinde, %55'i de valilik düzeyinde hiçbir toplantıya katılmamıştır (YADA, 2014).

Dolayısıyla, Türkiye'de kişiler, STK'ların etkinliği konusunda olumsuz düşüncelere sahiptir. Çarkoğlu ve Aytaç (2016) tarafından yapılan bir araştırma, Türkiye'de kişilerin büyük bir kısmının STK'ların politikalar belirlenirken etkisinin düşük olduğunu düşündüğünü göstermiştir. Gerçekten de Türkiye'deki mevcut STK'lar, organizasyonel ve finansal açıdan birçok sorundan mustarip olduklarından toplumsal dönüşümü nitelikli bir şekilde destekleyemezler (Keyman ve Öniş, 2007). Tüm bunlar Türkiye'de STK'ların çeşitli hizmetlerin sağlanmasında da tercih edilmemesine yol açmıştır. Örneğin, Türkiye'de nüfusun sadece %14'ü ihtiyaç sahiplerine yapacakları yardımları ulaştıracak kuruluşun bir STK olmasını tercih ederken, %34'ü ihtiyaç sahiplerine yapacakları yardımları ulaştıracak kurumun devlet olmasını tercih etmektedirler (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016).

Türkiye'de STK'lara katılım da düşüktür. Türkiye'de STK'lara üyelik üzerine yapılan araştırmalar bu konuda farklı sayılara işaret etmiştir. Dünya Değerler Anketi'nin 2010-2014 arasında gerçekleştirilen son dalgasının verisini kullanarak analiz yapan Erdoğan ve Uyan-Semerci (2017) Türkiye'de nüfusunun %12'sinin herhangi bir STK'ya üye olduğunu ve bu sayının STK üyeliği açısından Türkiye'yi bu araştırmanın yapıldığı 65 ülke arasından 55.sıraya yerleştirdiğini bulmuştur. Diğer bir araştırmaya göre, Türkiye'de kişilerin %15,8'i STK faaliyetlerine katılıyorken, sadece %6'sı STK üyesidir (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016). Başka bir araştırmaya göre de Türkiye'de herhangi bir STK üyesi olan kişi oranı %6,9 iken, bu oran gençler için %7,7'dir (Erdoğan ve

Uyan-Semerci, 2017). Diğer bir araştırma Türkiye’de herhangi bir STK’ya üye olan nüfusun %11,9 olduğuna işaret etmiştir (YADA, 2014). Ayrıca Türkiye’de erkeklerin kadınlara göre, Alevilerin Sünnilere göre, etnik çoğunluğun etnik azınlıklara göre, gençlerin yaşlılara göre, yüksek gelir grubuna mensup olanların daha düşük gelir grubuna sahip olanlara göre STK üyesi olma eğilimi daha yüksektir (ŞEBEKE, 2014; TÜSEV, 2011).

Türkiye’de kişilerin STK’lara katılımının düşük olmasının çeşitli sebepleri olabilir. Ekonomik zorluklar, kişilerin sivil toplum faaliyetlerine ilgi duymaması ve STK’lara güvenmemesi bu sebepler arasındadır (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016). Örneğin, Türkiye’de kişilerin STK’lara güveni 10 üstünden 6,2 (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016) ve STK’lara atfedilen itibar puanı 10 üstünden 6,1’dir (YADA, 2014). Bununla ilişkili olarak Türkiye’de kişiler, STK’ları demokratiklik, şeffaflık ve toplumun taleplerini temsil edebilme konularında yetersiz bulmaktadır (YADA 2014). Türkiye’de STK üyeliğinin düşük olmasının başka bir sebebi de Türkiye’de bireyler arasındaki güvenin (*interpersonal trust*) oldukça düşük olmasıdır (Kalaycıoğlu, 2002). Dünya Değerler Anketi 6. Dalga (2010-2014) kapsamında Türkiye’de yapılan araştırma, Türkiye’de kişilerin yalnızca %11,6’sının başka insanlara güvenebileceğini düşündüğünü göstermiştir. Bu ankete 60 ülkeden katılan tüm katılımcıların ortalamasının %24,5 olduğu düşünüldüğünde Türkiye’de bireyler arasındaki güvenin ne kadar düşük olduğu daha iyi anlaşılacaktır (Dünya Değerler Anketi, 2016).

Türk-İş, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi büyük STK’ların, devlete baskı uygulamak için gönüllülük esasına dayanan örgütlenmelerle işbirliğine girmek yerine devletle işbirliği içine girmeyi tercih etmesi (Kalaycıoğlu, 2002) gibi faktörler de Türkiye’de STK’lara üyeliği düşüren başka bir sebeptir. Bu STK’lar devleti bir hasım olarak değil de gerektiğinde rakiplerine karşı müttefiklik yapabilecekleri bir organ olarak değerlendirirler (Kalaycıoğlu, 2002). Bu olgu kişilerin STK’lar ile arasına mesafe koymasına sebep olan başka bir neden olarak düşünülmelidir. Zira, Türkiye’de nüfusun yarısından fazlası STK’ların siyasetle ilişkili olmalarının doğru olmadığını ve STK’ların devletten bağımsız olması gerektiğini düşünmektedir (YADA, 2014).

Yöntem

Bu çalışmada kullanılan veri, TÜBİTAK 3501 kapsamında desteklenen bir çalışma kapsamında gerçekleştirilen ulusal bir anketten elde edilmiştir. Ulusal anket, 18 yaşını doldurmuş nüfus arasından rastgele seçilen 1804 kişiyle yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçilirken Türk İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) istatistiki bölge birimleri sınıflandırma düzeylerinden birisi olan NUTS-1 seçilmiş ve 12 alt bölgeden kent-kır ayrımı da göz önüne alınarak örneklem seçilimi gerçekleştirilmiştir. Her alt bölgeden ankete katılacak kişi sayısı belirlenirken o alt bölgenin Türkiye nüfusuna olan oranı dikkate alınmıştır. Dahası, yine o bölgenin nüfus dağılımıyla orantılı olarak kent, kır ve yarı-kırsal merkezlerden kişiler anket çalışmasına dahil edilmiştir. Aşağıda, her alt bölgeden kaç kişinin ankete katıldığını gösteren Tablo 1 verilmiştir.

Tablo 1. Örneklemin NUTS-1 düzeyinde dağılımı

Kod	NUTS-1	Toplam Anket Sayısı	Kent Merkezlerinde Yapılan Anket Sayısı	Yarı-Kırsal Merkezlerde Yapılan Anket Sayısı	Kırsalda Yapılan Anket Sayısı
TR1	İstanbul	331	321	10	0
TR2	Batı Marmara	74	66	0	8
TR3	Ege	231	210	21	0
TR4	Doğu Marmara	176	128	48	0
TR5	Batı Anadolu	176	176	0	0
TR6	Akdeniz	231	184	41	6
TR7	Orta Anadolu	86	60	22	4
TR8	Batı Karadeniz	108	69	9	30
TR9	Doğu Karadeniz	56	43	1	12
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	55	29	12	14
TRB	Ortadoğu Anadolu	88	61	2	25
TRC	Güneydoğu Anadolu	192	142	34	16
	Toplam	1804	1489	200	115

Bu araştırmada kullanılan anket çalışması esas olarak Türkiye'de kişilerin demokrasi ve hukukun üstünlüğünü meselelerindeki algılarını ölçmek için hazırlanmıştır. Anket soruları hazırlanırken (1) Dünya Değerler Anketi (*World Values Survey*) ve Dünya Adalet Projesi Anketi (*World Justice Project*) gibi bu konularda daha önce yapılmış anketlerden ve (2) İstanbul, Kayseri, Adana, Trabzon, ve Diyarbakır şehirlerinde 60 kişiyle yapılan yüz yüze görüşmelerin analizlerinden elde edilen sonuçlardan faydalanılmıştır. Bu görüşmelere dayanarak hazırlanmış anket, araştırmacılara daha önce hiçbir çalışmada yer almayan bir takım soruları da anket soru setine dahil edip katılımcılara yöneltme fırsatı vermiştir.

Araştırmacılar, asıl anket çalışmasını başlatmadan önce ölçeklerin güvenilirlik ve geçerliliğini ölçmek amacıyla İstanbul, Kayseri, Adana, Erzurum, ve Diyarbakır şehirlerinde 100 kişinin katıldığı bir pilot anket çalışması gerçekleştirmiş ve ortaya çıkan sonuçların analizi uyarınca birtakım soruları değiştirmiş ya da bazı soruları anket soru setinden çıkarmışlardır. Anket çalışmasını, araştırmacılar adına İstanbul merkezli Optimist Araştırma şirketi gerçekleştirmiştir. TÜİK, yukarıda özetlenen kaidelere göre araştırmacılara rastgele belirlenen 180 tane adres vermiştir. Araştırmada çalışan anketörler, bu adresleri başlangıç noktası olarak kabul ederek ilk anketi TÜİK tarafından belirlenen adreste gerçekleştirdikten sonra sağa doğru sayıp üç adres atlayıp bir sonraki anketi gerçekleştirmişlerdir. Bu yöntem, her adres noktasında 10 anket tamamlanana kadar kullanılmıştır. Bu şekilde 4 Mart 2015 ve 5 Mayıs 2015 tarihleri arasında 1804 adet anket tamamlanmıştır. Anket araştırmasının sonuçları, SPSS veri analiz programı kullanılarak analiz edilmiş ve araştırma sorularını cevaplamak için sıklık analizi (*frequency analysis*) kullanılmıştır.

Bulgular

Türkiye’de Sivil Toplum Üyeliği

Katılımcılara herhangi bir sivil toplum örgütüne (sendika, dernek, kulüp ve mesleki kuruluşlar) üye olup olmadıkları sorusu yöneltildiğinde katılımcıların sadece %5,3’ü **bu soruya olumlu cevap vermiştir. Yani bu araştırmaya göre Türkiye nüfusunun %5,3’ü herhangi bir STK’ya** üyedir. Bu sayı, geçmişte bu konuda yapılan **Çarkoğlu ve Aytaç (2016) çalışmasıyla uyumlu** iken, Erdoğan ve Uyan-Semerci (2017) ve YADA (2014) çalışmalarında bulunandan daha düşük bir üyelik oranına tekabül etmektedir. Tablo 2’de özetlenen bu bulgu, Türkiye’de STK üyeliğinin düşük olduğuna ve dolayısıyla sivil toplumun zayıf olduğuna işaret etmektedir.

Yapılan analizlere göre **örnekleme** herhangi bir sivil toplum örgütüne üye olduklarını ifade eden kişilerin %68,4’ü erkek, %31,6’sı kadındır. Lise (%33,7) ve yüksekokul (29,5) mezunlarının sivil toplum **örgütü üyesi** kişiler içindeki oranı, ortaokul (%17,9), ilkokul (%15,8) ve herhangi bir okul mezunu olmayanlardan (%3,2) daha yüksektir. Bu sonuçlar, **Türkiye’de** daha önce yapılmış araştırmaların sonuçlarıyla uyumludur (ŞEBEKE, 2014; TÜSEV, 2011). Yine sivil toplum örgütüne üye olduğunu ifade edenler arasında büyükşehir (%38,9) ya da şehirde yaşayanların (%44,2) oranı, kasaba (%8,4) ve köyde (%7,4) yaşayanların oranından çok daha yüksektir.

Tablo 2. Türkiye’de sivil toplum üyeliği

Herhangi bir sivil toplum örgütüne (sendika, dernek, kulüp, mesleki kuruluşlar) üye misiniz?	(%)
Evet	5,3
Hayır	94,6
Cevap yok	,2
Toplam	100,0

Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisine Dair Yargılar

Kişilerin sivil toplumu demokrasi için ne kadar önemli ve gerekli gördüklerini anlamak amacıyla katılımcılardan demokrasinin en vazgeçilmez özelliğini seçmeleri istenmiştir. Tablo 3’den de anlaşılacağı üzere iktidardan hesap sorulabilmesi (%25), serbest ve adil seçimler (%23,4) ve düşünce ve ifade özgürlüğü (%22,3) en çok seçilen özellikler olurken, sivil toplumun güçlendirilmesi en az seçilen özellik olmuştur. Türkiye’de sivil toplumun güçlendirilmesini demokrasinin en vazgeçilmez özellikleri arasında ilk sırada görenlerin oranı %1’den azdır. Bu durum, Türkiye’de halkın sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişkiye dair bir fikri olmadığına ve dahası güçlü bir sivil toplumu demokrasinin gerekliliği olarak görmediklerine işaret etmektedir.

Tablo 3. Demokrasinin özellikleri (ilk seçenek)

Sizce hangisi demokrasinin en vazgeçilmez özelliğidir? (İlk Seçenek)	(%)
İktidardan hesap sorulabilmesi	25,0
Serbest ve adil seçimler	23,4
Düşünce ve ifade özgürlüğü	22,3
Huzur ve barış ortamı	9,1
Ücretsiz eğitim ve sağlık	9,0
Yoksulların adam yerine konması	8,0
Basın ve yayın özgürlüğü	1,1
Sivil toplumun güçlendirilmesi	,9
Cevap yok	1,1
Toplam	100,0

İlk soruyu tamamlayıcı bir soru olarak katılımcılara demokrasinin en vazgeçilmez özellikleri sorusunda ikinci seçenek olarak neyi gördükleri sorulmuştur. Tablo 4'ten anlaşılacağı üzere Türkiye'de kişiler sivil toplumla demokrasi arasındaki ilişkiyi göz ardı etmeye devam etmektedirler. Bir başka deyişle, Türkiye'de kişiler demokrasiyi tanımlarken güçlü bir sivil toplumu ikinci seçenek olarak bile öne çıkarmamaktadırlar. Buna karşın örneğin ekonomiye dair olan öğeler (ücretsiz eğitim ve sağlık, yoksulların adam yerine konması), güçlü sivil toplumu demokrasinin en vazgeçilmez ikinci özelliği olarak seçen katılımcıların iki katından fazla katılımcı tarafından ikinci vazgeçilmez özellik olarak seçilmiştir. Tablo 3 ve Tablo 4 beraber değerlendirildiğinde ise Türkiye'de kişilerin sivil toplumu demokrasinin öncelikli bir boyutu olarak görmedikleri ve dolayısıyla STK'lara üye olmak suretiyle demokrasinin kökleşmesine katkıda bulunmak için motivasyonları olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

Tablo 4. Demokrasinin özellikleri (ikinci seçenek)

Sizce hangisi demokrasinin en vazgeçilmez özelliğidir? (İkinci seçenek)	(%)
Huzur ve barış ortamı	27,0
Düşünce ve ifade özgürlüğü	19,3
Yoksulların adam yerine konması	12,6
Serbest ve adil seçimler	11,6
Ücretsiz eğitim ve sağlık	11,1
İktidardan hesap sorulabilmesi	5,7
Sivil toplumun güçlendirilmesi	5,3
Basın ve yayın özgürlüğü	4,3
Cevap yok	2,9
Toplam	100,0

Türkiye’de Sivil Topluma Dair Yargılar

Bu araştırmada katılımcılara Türkiye’de STK’lara dair birtakım yargılar verilmiş ve bu yargılara ne derecede katıldıkları sorulmuştur. Tablo 5’in de gösterdiği gibi katılımcılara 1 (hiç katılmıyorum) ve 5 (tamamen katılıyorum) arasında değişen bir skala verilmiş ve kendilerinden bu skala üzerinde uygun gördükleri rakamı seçmeleri istenmiştir.

Tablo 5. Türkiye’de sivil topluma dair yargılar

Türkiye’de insanlar kimseden çekinmeden sivil toplum kuruluşlarına üye olabilirler.	(%)
Hiç katılmıyorum	16,2
Katılmıyorum	17,3
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	19,3
Katılıyorum	33,5
Tamamen katılıyorum	10,7
Cevap yok	2,9
Toplam	100,0
Türkiye de sivil toplum kuruluşları iktidardan bağımsız hareket eder.	(%)
Hiç katılmıyorum	17,7
Katılmıyorum	19,5
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	24,3
Katılıyorum	25,1
Tamamen katılıyorum	9,6
Cevap yok	3,7
Toplam	100,0
Türkiye de sivil toplum kuruluşları sonuçlarından çekinmeden hükümet politikalarını eleştirir.	(%)
Hiç katılmıyorum	18,4
Katılmıyorum	20,1
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	24,2
Katılıyorum	26,8
Tamamen katılıyorum	7,0
Cevap yok	3,4
Toplam	100,0
Türkiye de iktidar kanun yaparken sivil toplum kuruluşlarının önerilerini göz önüne alır.	(%)
Hiç katılmıyorum	20,2
Katılmıyorum	19,6
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	25,0
Katılıyorum	24,2
Tamamen katılıyorum	7,2
Cevap yok	3,9
Toplam	100,0

Tablo 5’teki cevapların işaret ettiği üzere Türkiye’de kişilerin sonuçlarından çekinmeden bir STK’ya üye olabileceklerini düşünenlerin oranı %44,2’dir. Katılımcıların %33,5’i olumsuz yargı belirtirken, %19,3’ü ne olumlu ne olumsuz yargı belirtmemişlerdir. STK’ların iktidardan

bağımsız hareket edip etmediği konusunda da katılımcıların %37,2'si olumsuz yargı belirtirken, %34,7'si olumlu yargı belirtmiştir. Türkiye'de STK'ların sonuçlarından çekinmeden hükümet politikalarını eleştirebilmesi konusunda katılımcıların %33,8'i olumlu yargı belirtirken, %38,5'i olumsuz yargı belirtmişlerdir. %24,2 ise ne katılıyorum ne de katılmıyorum seçeneğini seçmişlerdir. Yine Türkiye'de iktidarın kanun yaparken STK'ların önerilerini göz önüne alması konusunda katılımcıların %31,4'ü olumlu düşünürken, %39,8'i olumsuz görüş belirtmişlerdir. %24 ise ne katılıyorum ne de katılmıyorum seçeneğini seçmişlerdir. Bu bulgular geçmiş araştırmalarla uyumludur. Nitekim geçmiş araştırmalar da Türkiye'de kişilerin STK'ların politika yapımına etkisinin düşük olduğunu düşündüğünü göstermiştir (Çarkoğlu ve Aytacı, 2016).

Tablo 5'te özetlenen bu verilerin ışığında Türkiye'de kişilerin STK'lara üye olma oranlarının neden düşük olduğunu anlamak mümkün hale gelmiştir. Zira, bu verilere göre Türkiye'de kişilerin önemli bir bölümü iktidarın STK'lar üzerinde baskısı olduğunu, Türkiye'de STK'ların iktidarı denetleme imkânı olmadığını ve iktidarın yasa yaparken STK'lara danışmadığını belirtmiştir. Tablo 5'teki bu veriler, Tablo 2'deki verilerle beraber değerlendirildiğinde ise Türkiye'de kişilerin STK'lara üye olmakta çekincelerinin ve motivasyon eksikliklerinin bu sebeplerden kaynaklandığı iddia edilebilir. Eğer kişiler STK'ların devletten bağımsız olmadığını ve devletle müttefiklik ilişkisi içinde olduğunu düşünürlerse STK'lara üye olmak için motivasyonları azalacaktır.

Tartışma ve Sonuç

Sivil toplum, güçlü ve yerleşik demokrasinin köşe taşlarından birisidir. Güçlü bir sivil toplumun göstergelerinden birisi de STK üyeliğidir. Güçlü ve yerleşik demokrasilerde STK üyelerinin tüm nüfusa oranı, demokrasi yerleşik hale gelmemiş ülkelerdeki STK üyelerinin tüm nüfusa oranıyla karşılaştırıldığında daha yüksektir. Örneğin, İsveç'te sendika üyeliği %48,7 ve herhangi bir insani yardım ya da hayır amaçlı kuruluşa üyelik oranı %28,9'dur. Ancak demokratik açıdan problemlili bir rejime sahip olan Mısır'da sendika üyeliği %0,03 ve herhangi bir insani yardım ya da hayır amaçlı kuruluşa üyelik oranı %0,05'tir (Dünya Değerler Anketi, 2016). Türkiye, farklı araştırmalarda %5-%12 arasında (bu araştırmanın verdiği rakam: %5,3) tahmin edilen STK üyeliğiyle, STK üyesi olan kişi oranının tüm nüfusa oranının düşük olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Bu araştırma, ulusal bir anket vasıtasıyla bu olgunun arkasındaki olası nedenleri irdelemiştir.

Tablo 5'teki sonuçlar, Tablo 3 ve Tablo 4'teki sonuçlarla beraber değerlendirildiğinde Türkiye'de STK'lara üyeliğin neden düşük olduğuna dair önemli sonuçlara varmak mümkündür. İlk olarak, Türkiye'de kişiler, güçlü bir sivil toplumu demokrasinin önemli bir parçası olarak değerlendirmemektedir. Güçlü sivil toplum seçeneği, demokrasinin en vazgeçilmez ilk özelliği olarak sadece katılımcıların %0,9'u tarafından seçilirken, ikinci en önemli özellik olarak sadece %5,3'ü tarafından seçilmiştir. Yani Türkiye toplumu, STK'lara üye olmak suretiyle demokrasiyi güçlü kılmayı ciddi bir seçenek olarak değerlendirmemektedir. İkincisi, toplumun önemli

bir kısmı kişilerin çekinmeden STK'lara üye olabileceğine inanmamaktadır. **Üçüncüsü**, toplumun önemli bir kısmı STK'ların iktidardan bağımsız hareket edemediğine inanmaktadır. *Dördüncüsü*, Türkiye'de STK'ların çekinmeden iktidarı eleştirebileceklerini düşünenlerin oranı, aksini düşünenlerin oranından daha düşüktür. Yani toplumun daha büyük bir kısmı STK'ların iktidardan çekindiklerini düşünmektedir. *Son olarak*, **Türkiye'de kişiler** STK'ların siyasete ve politika yapımına etkisinin yüksek olmadığını **düşünmektedirler**. **Nitekim, iktidarın kanun yaparken STK'ların görüşlerini değerlendireceğini düşünenlerin** oranı böyle düşünmeyenlerin oranından daha **düşüktür**.

Bu veriler ışığında Türkiye'de kişilerin STK'lara daha yaygın bir biçimde üye olmaları için gereken motivasyona sahip olmadığı iddia edilebilir. Daha önceki araştırmalar bireysel değişkenlerin Türkiye'deki düşük STK üyeliğinde etkili olduğunu göstermiştir (ŞEBEKE, 2015; TÜSEV, 2011). Ancak bu çalışma Türkiye'deki düşük STK üyeliğini anlayabilmek için devletin genel olarak STK'lara olan tutumunun da göz önüne alınması gerektiğini iddia etmektedir. Bu çalışma, Türkiye'deki düşük STK üyeliğinin arkasında yatan en önemli sebeplerden bir tanesinin yukarıda da anlatıldığı üzere Türkiye'de devletin kuruluşundan itibaren STK'lara olan tutumu olduğunu **öne sürmektedir**. Türkiye'de devlet, STK'lar üstünde sıkı bir denetim mekanizması kurmuştur. İktidardaki hükümetin ideolojisine bağlı olarak çeşitli dönemlerde bir grup STK kapatılmış, sınırlandırılmış ya da çeşitli cezalar almıştır ve yahut bir grup STK devlet tarafından desteklenmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da STK'lar devletten bağımsız harekete edememişler ve devleti eleştirme konusunda yeterince özgür olamamışlardır. Bu tarihsel süreç, **Türkiye'de kişilerin STK'lara üye olmalarında etkili olabilecek STK'lar ile ilgili tutumlarını şekillendirmiştir**. Nitekim, **ülke nüfusunu** temsil eden bir örnekleme gerçekleştirilen anket çalışması, Türkiye'de kişilerin önemli bir kısmının STK'ların devletten bağımsız hareket etmediklerini, çekindiklerini ve devlet tarafından kanun yapımı sırasında dikkate alınmadıklarını düşündüğünü ortaya koymuştur. Bu çalışma, kişilerin bu ve benzeri tutumlarının STK'lara üye olmak ya da katılmak için motivasyonlarını azalttığını öne sürmektedir. Buna bağlı olarak da, bu çalışma yukarıda bahsi geçen başka araştırmaların da işaret ettiği gibi, özel olarak Türkiye'de, genel olarak da dünyada kişilerin, STK üyeliğinin düzeyini anlayabilmek için STK-devlet ilişkileri tarihi gibi o ülkenin siyasi ve kültürel özelliklerinin göz önüne alınması gerektiğini iddia etmektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye'de STK üyeliğinin Avrupa'daki ülkelerle karşılaştırıldığında düşük olmasının bireysel değişkenlerin (eğitim, gelir seviyesi) (ŞEBEKE, 2015; TÜSEV, 2011) yanında ülkeye özgü koşullardan da etkilendiği açıktır ve bu meseleye dair yapılan çalışmalarda bu durum dikkate alınmalıdır.

Literatür özetinde vurgulandığı üzere STK'lar, devletin gücünü sınırlama, denetleme ve farklı kesimlerin çıkarlarını ifade etmelerini sağlama yoluyla demokrasiye katkıda bulunurlar. Türkiye'de STK üyeliğinin düşük düzeyde kalması, STK'ların demokratik **işlevlerini tam olarak gerçekleştirmediği anlamına gelmektedir**. Dahası, Türkiye'de STK-devlet ilişkilerinin tarihi, kişilerin STK'ları demokrasinin önemli bir parçası görmemelerine ve STK'ların **gücüne inanmamalarına yol açmaktadır**. Bu durum, kendi kendini yeniden üreten fasit bir dairenin oluşmasına neden olmaktadır: Kişiler, Türkiye'de STK'ların demokratik işlevlerine ve faydalarına

inanmayıp STK'lara üye olmaktan kaçınmakta ve sonuç olarak Türkiye'de STK üyeliği düşük kalmakta ve zayıf STK'lar demokratik işlev ve faydalarını gerçekleştirememektedir. Bu fasit dairenin kırılması için Türkiye'de STK-devlet ilişkisinin tekrardan düşünülmesi ve yeni bir temele oturtulması en önemli çıkış yolu olarak gözükmektedir.

Kaynakça

- Atalay, Z. (2019). Partners in patriarchy: Faith-based organizations and neoliberalism in Turkey. *Critical Sociology*, 45(3), 431-445.
- Alexander, J. C. (2006). *The civil sphere*. New York: Oxford University Press.
- Altan-Olcay, O., & İcduygu, A. (2012). Mapping civil Society in the Middle East: The cases of Egypt, Lebanon and Turkey. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39(2), 157-179.
- Andersen, R., Curtis, J., & Grabb, E. (2006). Trends in civic association activity in four democracies: The special case of women in the United States. *American Sociological Review*, 71(3), 376-400.
- Anheier, H. K. 2004. *Civil society: Measurement, evaluation, policy*. London: Earthscan.
- Bayramoğlu, A. (2001). 28 Şubat/ Bir müdahalenin güncesi. İstanbul: Birey Yayınları.
- Baynes, K. (2002). A critical theory perspective on civil society and the state. Nancy L. Rosenblum ve Robert C. Post (Ed.), *Civil society and government* (ss. 123-145). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bekkers, R. (2005). Participation in voluntary associations: Relations with resources, personality, and political values. *Political Psychology*, 26(3), 439-454.
- Berman, S. (2001). Civil society and political Institutionalization. Bob Edwards, Michael W. Foley, ve Mario Diani (Ed.), *Beyond Tocqueville: Civil society and the social capital debate in comparative perspective* (ss.32-42). London: University Press of New England.
- Bernhard, M. (1993). Civil society and democratic transition in East Central Europe. *Political Science Quarterly*, 108(2), 307-326.
- Bernhard, M., & Karakoç, E. (2007). Civil society and the legacies of dictatorship. *World Politics*, 59(49), 539-567.
- Brehm, J., & Rahn, W. (1997). Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital. *American Journal of Political Science*, 41(3), 999-1023.
- Ciftci, S., & Bernick, E. M. (2015). Utilitarian and modern: Clientelism, citizen empowerment, and civic engagement in the Arab world. *Democratization*, 22(7), 1161-1182.
- Cohen, J., & Arato, A. (1992). *Civil society and political theory*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cohen, J., & Rogers, J. (1992). Secondary associations and democratic governance. *Politics and Society*, 20, 393-472.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Curtis, J. E., & Baer, D. E., & Grabb, E. G. (2001). Explaining voluntary association membership in democratic societies. *American Sociological Review*, 66(6), 783-805.
- Caha, O. (2000). Civil society in Western Europe and Ottoman Empire: a comparative perspective. <http://www.liberaldt.org.tr/modules/printer.php?art=250> adresinden edinilmiştir.
- Chandhoke, N. (2003). The 'civil' and the 'political' in civil society. C. M. Elliott (Ed.), *Civil society and democracy: A reader* (ss. 238 - 262). Oxford: Oxford University Press.
- Çarkoğlu, A., & Aytaç, S.E. (2016). *Türkiye'de bireysel bağlılık ve hayırseverlik*. İstanbul: TÜSEV Yayınları.

- Danış, D., & Nazlı, D. (2019). A faithful alliance between the civil society and the state: Actors and mechanisms of accommodating Syrian refugees in Istanbul. *International Migration*, 57(2), 143-157.
- De Tocqueville, A. (1988). *Democracy in America*. New York: Harper and Row.
- Diamond, L. (1994). Rethinking civil society: Toward democratic consolidation. *Journal of Democracy*, 5(3), 4-17.
- Dodge, J. (2015). The deliberative potential of civil society organizations: Framing hydraulic fracturing in New York. *Policy Studies*, 36 (3), 249-266.
- Doyle, J. L. (2016). Civil society as ideology in the Middle East: A critical perspective. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 43(3), 403-422.
- Doyle, J.L. (2017). State control of civil society organizations: The case of Turkey. *Democratization*, 24(2), 244-264.
- Doyle, J.L. (2018). Government co-option of civil society: Exploring the AKP's role within Turkish women's CSOs. *Democratization*, 25(3), 445-463.
- Dünya Değerler Anketi. (2016). WVS 2016: Turkey. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp?COUNTRY=875> adresinden edinilmiştir.
- Edwards, M. (2004). *Civil society*. Cambridge: Polity.
- Edwards, B. & Foley, M. W. (2001). Civil society and social capital. Bob Edwards, Michael W. Foley ve Mario Dini (Ed.), *Beyond Tocqueville: civil society and the social capital debate in comparative perspective* (s. 1-14). London: University Press of New England.
- Elias, N. (1994). *The civilizing process*. Oxford: Blackwell.
- Elliott, C. M. (2003). Civil society and democracy: a comparative review essay. Carolyn M. Elliott (Ed.), *Civil society and democracy: a reader* (s. 1-39). Oxford: Oxford University Press.
- Erdoğan, E. & Uyan-Semerci, P. (2017). Understanding young citizens' political participation in Turkey: Does 'being young' matter?. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(1), 57-75.
- Foa, R.S. & Ekiert, G. (2017). The weakness of post-communist civil society re-assessed. *European Journal of Political Research*, 56(2), 419-439.
- Fine, R. (1997). Civil society theory, Enlightenment and critique. Robert Fine ve Shirin Rai (Ed.), *Civil society: Democratic perspective* (ss. 7-28). Londra: Frank Cass & Co. Ltd.
- Fishman, R. M. (2017). How civil society matters in democratization: Setting the boundaries of post-transition political inclusion. *Comparative Politics*, 49(3), 391-409.
- Freitag, M. (2006). Bowling the state back in: Political institutions and the creation of social capital. *European Journal of Political Research*, 45(1), 123-152.
- Gellner, E. (1994). *Conditions of liberty: Civil society and its rivals*. New York, NY: Penguin Books.
- Gole, N. (1996). "Authoritarian secularism and Islamist politics: the case of Turkey." Augustus Richard Norton (Ed.), *Civil society in the Middle East* (s. 17-44). Leiden: E.J. Brill.
- Gole, N. (1994). "Toward an autonomization of politics and civil society in Turkey." Metin Heper ve Ahmet Evin (Ed.), *Politics in the third Turkish Republic* (s. 213-222). Boulder, CO: Westview Press.
- Goodhart, M. (2005). Civil Society and the Problem of Global Democracy. *Democratization*, 12(1), 1-21.
- Gramsci, A. (1971). *Selections of the prison*. London: Lawrence and Wishart.
- Grillo, M.C., Teixeira, M. A., & Wilson, D. C. (2010). Residential satisfaction and civic engagement: Understanding the causes of community participation. *Social Indicators Research*, 97(3), 451-466.

- Habermas, J. (1991) *The structural transformation of public sphere: An inquiry into the category of bourgeois society*. Cambridge: MIT Press.
- Hawthorne, A. (2004). Middle Eastern democracy: Is civil society the answer. *Carnegie Papers: Middle East Series*, 44, 3–24.
- Heper, M. (1991). The state, religion and pluralism: The Turkish case in comparative perspective. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 18(1), 38-51.
- Ibrahim, S. E. (1996). "Civil Society and Prospects of Democratization in the Arab World." Augustus Richard Norton (Ed.), *Civil Society in the Middle East* (s. 27-54). Leiden: E.J.Brill
- Inglerhart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R., & Baker, W.E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65(1), 19-51.
- Janoski, T. (1998). *Citizenship and civil society: A framework of rights and obligations in liberal, traditional, and social democratic regimes*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Jensen, J., & Miszlivetz, F. (2006). The second Renaissance of civil society in East Central Europe – and in the European Union. Peter Wagner (Ed.), *The Languages of Civil Society* (ss. 131-158). New York: Berghahn Books.
- Kalaycioglu, E. (2002). "State and civil society in Turkey: democracy, development, and protest." Aryn B. Sajoo (Ed.), *Civil society in the Muslim world: contemporary perspectives* (s. 247-272). London: I. B. Tauris.
- Kaplangil, D. (2010). *Küreselleşme sürecinde Türkiye'de sivil toplum ve demokratikleşme (Civil Society and Democratization in Turkey in the Process of Globalization)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Marmara Üniversitesi.
- Keyman, F. (2006). *Türkiye'de sivil toplumun serüveni: İmkansızlıklar içinde bir vaha*. Ankara: Sivil Toplum Gelistirme Merkezi.
- Keyman, F., & Onis, Z. (2007). *Turkish politics in a changing world; global dynamics and domestic transformations*. Istanbul: Istanbul Bilgi University Press.
- Kumar, K. (1993). Civil society: An inquiry into the usefulness of a historical term. *The British Journal of Sociology*, 44(3), 375-395.
- Lam, P. (2006). Religion and civic culture: A cross-national study of voluntary association membership. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(2), 177-193.
- Lancee, B., & Van de Werfhorst, H.G. (2012). Income inequality and participation: A comparison of 24 European countries. *Social Science Research*, 41, 1166-1178.
- Mardin, Ş. (1969). Power, civil society and culture in the Ottoman Empire. *Comparative Studies in Society and History*, 11(3), 258-281.
- Mardin, Ş. (2002). Türk toplumunu inceleme aracı olarak "sivil toplum". M. Türköne ve T. Önder (Ed.), *Türkiye'de toplum ve siyaset içinde* (ss. 21-34). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Muller, K. B. (2006). The civil society–state relationship in contemporary discourse: A complementary account from Giddens' perspective. *British Journal of Politics and International Relations*, 8, 311–330.
- Navaro-Yashin, Y. (1998). Uses and abuses of 'state and society' in contemporary Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 18, 1-22.
- Oxhorn, P. (2007). Civil society without a state? Transnational civil society and the challenge of

- democracy in a globalizing world. *World Futures*, 63, 324-339.
- Özler, Ş. İ., & Sarkissian, A. (2011). Stalemate and stagnation in Turkish democratization: The role of civil society and political parties. *Journal of Civil Society*, 7(4), 363-384.
- Paxton, P. (2002). Social capital and democracy: An interdependent relationship. *American Sociological Review*, 62(2), 254-277.
- Paxton, P., Kunovich, S., & Hughes, M. H. (2007). Gender in politics. *Annual Review of Sociology* 33, 263-284.
- Perez-Diaz, V. (1993). *The return of civil society: The emergence of democratic Spain*. Cambridge: Harvard University Press.
- Putnam, R., Leonardi, R., & Nanetti, R.Y. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6, 65-78.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Rawls, J. (1972). *Theory of justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruiter, S. (2008). *Association in context and association as context: Causes and consequences of voluntary association involvement*. Nijmegen: ICS.
- Sarkissian, A., & Özler, Ş. İ. (2013). Democratization and the politicization of religious civil society in Turkey. *Democratization*, 20(6), 1014-1035.
- Schofer, E., & Fourcade-Gourinchas, M. (2001). The structural contexts of civic engagement: Voluntary association membership in comparative perspective. *American Sociological Review*, 66(6), 806-828.
- Shah, D.V. (1998). Civic engagement, interpersonal trust, and television use: An individual-level assessment of social capital. *Political Psychology*, 19(3), 469-496.
- Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2019). Dernek sayıları. <https://www.dernekler.gov.tr/tr/Anasayfalinkler/derneksayilari.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Skocpol, T. (2003). *Diminished democracy: From membership to management in American civic life*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Smith, D. H. (1972). Modernization and the emergence of voluntary organizations. *International Journal of Comparative Sociology*, 1, 113-34.
- Şebeke. 2014. *Türkiye'de gençlerin katılımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şen, S. (2005). *Sivil toplumun demokratikleşme sürecindeki yeri ve kamu yönetimine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Marmara University.
- Tamir, Y. (1998). Revisiting the civic sphere. Amy Gutmann (Ed.), *Freedom of association* (s. 214-238). New Jersey: Princeton University Press.
- Toprak, B. (1996). Civil society in Turkey. Augustus Richard Norton (Ed.), *Civil society in the Middle East* (s. 87-118). Leiden: E.J. Brill.
- Tosun, G. (2001). *Demokratikleşme perspektifinden devlet-sivil toplum ilişkisi*. İstanbul: Alfa Yayınları
- Touraine, A. (1988). *Return of the actor: Social theory in post-industrial society*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). (2011). Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası, Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II. İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). (2015). *Sivil toplum izleme raporu 2013-2014*. İstanbul: TÜSEV Yayınları.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2018). *Yeni vakıfların yıllara göre dağılımı*.
[https://www.vgm.gov.tr/Documents/YEN%C4%B0%20VAKIFLAR2018/YEN%C4%B0%20VAKIFLARIN%20YIL%20BAZINDA%20DA%C4%9EILIMI%20\(1980-17.07.2018\).pdf](https://www.vgm.gov.tr/Documents/YEN%C4%B0%20VAKIFLAR2018/YEN%C4%B0%20VAKIFLARIN%20YIL%20BAZINDA%20DA%C4%9EILIMI%20(1980-17.07.2018).pdf)
adresinden edinilmiştir
- Van Der Meer, T. (2009). *States of freely associating citizens: Cross-national studies into the impact of state institutions on social, civic, and political participation*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Radboud University Nijmegen.
- Verba, S., Schlozman, K.L., & Brady, H.E. (1995). *Voice and equality: Civil voluntarism in American politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wallace, C., & Pichler, F. (2009). More participation, happier society? A comparative study of civil society and the quality of life. *Social Indicators Research*, 93(2), 255-274.
- Wiktorowicz, Q. (2000). Civil society as social control: State power in Jordan. *Comparative Politics*, 33(1), 43–61.
- Yaşama Dair Vakıf (YADA). (2014). “Sivil toplum kuruluşlarına yönelik algı ve yaklaşımlar”.
<http://tr.yada.org.tr/pdf/4537ea420a0c48c9ca6acb81213hdsad2312da.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Zak, P.J., & Knack, S. (2001). Trust and growth. *The Economic Journal*, 111(470), 295-321.
- Zurcher, E. J. (2004). Institution building in the Kemalist Republic: the role of the People's Party. Touraj Atabaki ve Eric Jan Zurcher (Ed.), *Men of Order: Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah* (s. 98-112). London: I.B.Tauris.